

НАУКОВІ ОСНОВИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ ЗА ІДЕЯМИ ПЕДАГОГІКИ ПЕТЕРА ПЕТЕРСЕНА

УДК 373.1.

А. В. Степанюк

Глибокі зміни, що відбулися в нашій країні, стосуються усіх сфер життя суспільства, у тому числі системи освіти, яка виявилась неспроможною розв'язати багато проблем, спричинених новими соціально-економічними умовами. У даному ракурсі особливого звучання набуває проблема вивчення історичного та зарубіжного досвіду організації навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі. Адаптація передових педагогічних ідей минулого до умов сьогодення дозволить створити сприятливі умови для всебічного розвитку особистості, її творчих здібностей, виховання громадянина, який здатний до самостійного осягнення та оцінки життєвих проблем, самовизначення щодо життєвого і професійного вибору, самореалізації у різних видах творчої діяльності, успішної соціалізації тощо. Разом з тим науково вивірене розгортання процесів гуманізації шкільної освіти України вимагає вивчення теорії та практики європейської та світової педагогіки, оскільки окремі зарубіжні системи виховання та навчання мають величезний практичний досвід роботи школи, діяльність якої спрямована на особистість як першооснову у визначенні мети, змісту освіти, форм і методів організації навчального процесу, професійної діяльності вчителя, різнопланового функціонування школи тощо.

Використання ідей і здобутків зарубіжної педагогіки сприяє розв'язанню актуальних для сучасної вітчизняної школи соціально-педагогічних завдань розробки та послідовного втілення гуманної освітньої парадигми. Однак ефективне використання зарубіжного досвіду передбачає не пряме його запозичення з використанням готових результатів, а відбиття передових гуманістичних ідей у педагогічній національній свідомості, соціальної та культурної інтеграції вітчизняної та світової педагогіки, урахування специфіки

і особливостей системи освіти України, а отже адаптації зарубіжних ідей і підходів до національної школи, до вітчизняної культури в цілому. Усе це і обумовлює актуальність поставленої в статті мети, а саме: на основі аналізу педагогічної концепції Йена-плану Петера Петерсена обґрунтувати шляхи творчого використання її прогресивних ідей у сучасній школі України.

На сьогодні в педагогічних і науково-педагогічних виданнях України та Росії представлена низка статей, у яких подаються загальні уявлення про те, що таке педагогіка Петера Петерсена, які особливості навчальних планів і програм, організації навчально-виховного процесу в школах Йена-плану (І. Дичківська, О. Мартинович та ін.) [1; 2]. Однак їх кількість недостатня для того, щоб ідеї організації шкіл Йена-плану реалізувались у педагогічному просторі України.

Проведений багатоаспектний і діалектичний аналіз літературних джерел дозволив нам встановити, що Петер Петерсен передбачає розгляд навчально-виховного процесу як дисипативної системи, яка функціонує за нелінійними законами, а її розвиток моделюється як нелінійний рух, спрямованість і зміст якого двічі детерміновано спонтанним саморозвитком і цілеспрямованими діями суб'єктів розвитку шкільної освіти. Учений заперечує поділ дійсності на окремі предмети, оскільки світ, у якому ми живемо, є цілісним. У цьому єдиному цілому він виділяє три галузі дійсності, у яких люди функціонують: Бог (або духовне життя); Природа; Людина (і культура). Ці три галузі переплітаються між собою і не завжди їх можна чітко розмежувати. Тому Петерсен намагається повернути освіту в сторону реальної дійсності, перетворити її у ситуацію, яку переживає сама дитина. Відповідно ключовим поняттям його концепції є “педагогічна ситуація”, яка передбачає педагогічний вчинок, який спрямований на дитину як на цілісну особистість. Тобто мова йде про навчальний процес, який дає змогу отримати фундаментальний досвід діяльності. При цьому співпадає навчання для майбутнього і сьогоднішній досвід школяра. Загалом вимога цілісного розгляду навколишньої дійсності, пізнання через діяльність, що є методологічною основою педагогіки П. Петерсена, повністю узгоджується з науковою думкою сучасних педагогів

нашої країни. Тому в педагогічній спадщині відомого німецького педагога ми можемо почерпнути багато цінних ідей.

Загалом педагогічна концепція Йена-плану є синтезом багатогранного розвитку реформаторської педагогіки. Її творець П. Петерсен об'єднав у нову та гармонійну концепцію актуальні реформаторські надбання: зі “Школи успіху і радості” С. Френе – робочі майстерні; “Школи для життя, через життя” Ж.-О. Декролі – організацію школи як місця створення вільного дитячого життя; “Домашньої школи” Б. Отто – використання навчальних курсів, спецкурсів, комплексного навчання; Д. Літца, В. Кільпатріка, Г. Кершенштайнера – методи трудового навчання; А. Ферр'єра – методи групової роботи; ідею шкільної общини та систему курсів із Оденвальдської школи П. Гегеба [3, с. 7]. Фактично педагогічна технологія П. Петерсена була протиставленням традиційній школі з її класно-урочною системою, жорсткою регламентацією режиму дня, дисципліною, субординацією у взаєминах між учнями та вчителями. Вона спиралася на виховну общину, сформовану на засадах поваги до особистості дитини, поєднання свободи і самостійності, тісного зв'язку батьків, дітей і педагогів. П. Петерсен перетворив школу на “місце життя”, клас – на “шкільну житлову кімнату”, традиційний розклад занять – на “ритмічний план роботи на тиждень”, вікові гомогенні класи – на гетерогенні групи, традиційне цифрове оцінювання – на словесне оцінювання навчальних досягнень учнів. З огляду на ці орієнтири школи Йена-плану П. Петерсена характеризуються такими важливими ознаками:

1) провідна роль виховання: навчання повинне бути спрямованим на здобуття дітьми суспільних цінностей та пристосування людини до умов життя у суспільстві;

2) природовідповідне навчання: реалізація навчального процесу проходить у таких формах навчання, як бесіда, робота, гра та святкування;

3) заняття в гетерогенних “штам-групах”: школа, основною організаційною формою якої є гомогенні класи, не може повністю скористатися природними процесами виховання та навчання; взаємна допомога, співпраця,

дух команди, сприятливі умови для розвитку особистості школяра можуть бути реалізованими лише у гетерогенному групуванні дітей;

4) план роботи на тиждень замість традиційного розкладу занять: не регламентований час визначає навчання, а дитина; 45-хвилинний урок замінено на 55 хвилин, замість традиційного розкладу занять пропонується план роботи на тиждень, який передбачає: проектну роботу (обов'язковий програмний матеріал); диференційовані курси (вступні курси з математики, письма, читання); вільну роботу, використання тренувальних вправ; заняття з фізкультури; відпочинок на перерві; громадську діяльність дітей у житті школи (проведення святкувань, екскурсій, подорожей);

5) звіти успішності: в центрі оцінювання навчальної діяльності учнів знаходяться індивідуальні навчальні успіхи, соціальне навчання, урахування ключових компетенцій; упродовж навчання в школі дітей оцінюють у формі усних та письмових звітів;

6) проектні форми роботи: в центрі роботи учнів знаходяться такі форми проектного заняття: співпраця; відповідність навчального матеріалу інтересам учнів; сконцентрованість на темах, а також інші форми роботи, які характеризуються, насамперед, пізнавальною та дослідницькою діяльністю. Такі форми роботи мають вплив на “змістовну” роботу дітей, які добре знають, для чого вони вчаться, для чого працюють, у чому полягає користь їхньої роботи;

7) пізнавальне, дослідницьке навчання: основним матеріалом для навчання в школах Йена-плану є життя; ефективне, тривале навчання може проходити лише у формах пізнавального, дослідницького навчання; діти мають можливість на заняттях, на яких використовується обов'язковий програмний мінімум, активно та на практиці пізнавати, експериментувати, досліджувати нові явища, плануючи та аналізуючи власну діяльність; навчання базується на розумінні та тривалому засвоєнні навчального матеріалу; у школі Йена-плану вчителі навчають дітей, а не просто викладають матеріал;

8) шкільна громада: якщо кожного учня розглядати як особистість, то слід звернути увагу на його життя за межами школи, тому що саме воно впливає на

його поведінку в школі; інтенсивний контакт із батьками, вихователями та представниками громади є важливим для вчителів, які працюють у школі Йена-плану; батьки є необхідною складовою частиною школи, вони виступають партнерами та консультантами, впливають на події у школі;

9) шкільні приміщення: простір для навчання в приміщенні школи та в навчальних кімнатах відіграє важливу роль для педагогічної роботи; діти повинні почувати себе в навчальних приміщеннях добре, вони повинні працювати жваво, мати можливість для відпочинку, дотримувати правила поведінки, установлені П. Петерсеном; школа Йена-плану потребує таких приміщень, які сприяють спокійному, конструктивному співжиттю дітей, адже школа – це приміщення для роботи та життя;

10) усі діти залишаються дітьми: основній думці гуманістично зорієнтованої школи відповідає ідея заохочення до навчання усіх дітей, як здібних, так і таких, яким навчання дається важко, як здорових, так і дітей із незначними особливими потребами; дітей потрібно сприймати такими, якими вони є [4, с. 17].

Особливістю навчального процесу в школах Йена-плану є наявність гетерогенних “штам-груп”, у яких навчаються діти різного віку. П. Петерсен рішуче критикував класичну структуру заняття та виступав проти навчання у класі дітей одного віку. Науковець стверджував, що навчальні цілі досягаються відповідно до рівня розвитку дитини. Він вважав, що класи з дітьми різного віку відповідають усім іншим життєвим угрупованням. “Стосовно відмінностей між дітьми, їх умінь та задатків, походження та інших соціальних факторів, то слід не лише визнати, а й оцінити те, що наявність дітей різного віку в класах не є проблемою, а реальним педагогічним шансом. Різниця у віці сприяє тому, що далекосяжний урок, спрямований лише на вчителя, є виключеним з самого початку. Діти вчать один у одного, один з одним, навчаючи при цьому один одного того, чого їх збираються навчити” [5, с. 26]. Однією з найчіткіших зовнішніх ознак навчання є поділ дітей на групи, який виглядає таким чином: 5-річні діти – група малих дітей (дошкільнят); 6–9-річні діти – група молодших

школярів (1–3-й рік навчання); 9–12-річні діти – група середніх школярів (4–6-й рік навчання); 13–14-річні діти – група старших школярів (7–8-й рік навчання); 15–16-річні діти – молодіжна група (9–10-й рік навчання) [6, с. 15].

Учні можуть належати до різних груп: базова або “штам-група” (“Stammgruppe”); спільна робоча група; рівнева група; група вільного вибору. Опорною групою для кожної дитини є її базова група або “штам-група” (від нім. Stamm – рід, плем’я), у якій наявні діти різного віку. Як правило, вона повинна охоплювати дітей трьох років навчання, хоча можливі групи із дітьми двох років навчання. “Штам-група” належить до шкільної громади. У початковій школі базову групу впродовж трьох років навчання супроводжує лише один вчитель. Однак в рівневих групах та в групах вільного вибору діти мають інших вчителів. Значення “штам-групи” полягає відповідно до цього в “ідеї общини”.

У межах “штам-групи” розрізняють спільні робочі групи, які складаються з трьох чи чотирьох школярів. Діти створюють їх самостійно. Функція спільної робочої групи найбільше виражена в навчальній роботі та під час роботи над проектом. У межах групи одного столу учні відрізняються активністю та “рухомістю”: їхня кількість, склад, а також ролі організаторів та виконавців змінюються відповідно до виду занять. Рухомість груп одного столу П. Петерсен пояснював зміною взаємних симпатій, прихильностей та інтересів у процесі дорослішання та розвитку учнів. Створена група може щонайменше півроку залишитися в такому складі. Коли в робочій групі за столом виникають якісь проблеми, то їх вирішують, не змінюючи складу групи [7, с. 14].

У рівневі групи призначаються діти, які мають приблизно однакові успіхи в конкретній сфері навчання. Частина навчальної програми школи Йена-плану, яка організована таким чином, називається рівневими курсами. З 5-го року навчання в усій школі щоденно одночасно проводяться рівневі курси. Кожна дитина може у власному темпі опанувати навчальний матеріал, який подається відповідно до рівня її розвитку. Для індивідуалізації процесу навчання можуть

бути обладнані групи вільного вибору. У цьому випадку дитина вибирає для певного періоду часу діяльність, якою вона цікавиться [8, с. 176].

Петерсен виділяє такі переваги “штам-групи”:

1. Упродовж окремих років навчання діти неодноразово є молодшими, середніми та старшими в групі. Через свою змінену позицію вони краще вивчають власні можливості та роблять внесок у групу. Тут можуть бути розвинуті потенційні якості лідера, молодші діти також можуть наставляти старших.

2. Діти довший час залишаються частиною групи (здебільшого впродовж трьох років навчання), причому збереженою є позитивна педагогічна атмосфера. Є безперервність та зміна, тому що щорічно діти покидають групу і приходять інші нові учні, у той час, коли частина дітей залишається в групі.

3. Старші діти можуть надати допомогу молодшим, що є природним явищем. Можна виграти від ширшого засвоєння учнями знань і вмінь, від здобуття більшого досвіду. Діти можуть самостійно працювати.

4. Діти не залежать дуже сильно від вчителя. Існує самостійно організований потенціал в групі.

5. Лідери груп на тому самому рівні мають схожі проблеми, які можуть бути краще обговорені між собою.

6. Ігрові та робочі групи (спільні робочі групи) утворені природним чином.

7. Після паузи у навчанні, пов’язаної, наприклад, із хворобою, дитина залишається в тій самій “штам-групі”.

8. Порівняння навчальних досягнень учнів має незначний негативний ефект. Дитина впродовж років не належить до “дурних” чи до “розумних”.

9. Через точно розподілені відмінності у рівнях розвитку в різних сферах панує незначна конкуренція, яка більш притаманна дітям одного віку, є ширша основа для співпраці.

10. Лідер групи має бути найуспішнішим і вихованим учнем.

11. Діти кожного віку можуть у будь-який момент часу розвинути свій потенціал.

12. Обдаровані діти довше залишаються у своїй соціальній групі і можуть при цьому розвинути більш гармонійно, ніж діти, які на основі інтелектуальних показників дуже швидко проходять навчальний матеріал.

13. Діти, які володіють певними вміннями та навичками, можуть природним способом впливати, стимулюючи дітей, які ще не володіють цими навичками. Школяр на середньому етапі навчання, який вже вміє читати, є, наприклад, для дітей, котрі ще не вміють читати, стимулом до того, щоб самому навчитися читати [9, с. 76].

Проведений аналіз літературних джерел дозволяє стверджувати, що визначення змісту, форм і методів навчання, контроль за ефективністю педагогічного процесу у школах Йена-плану підпорядковано єдиній меті – цілісному розвитку дитини, її розумових, емоційно-вольових здібностей з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів. Велика увага приділяється розробці мети програми особистісно орієнтованого навчання, яка полягає в створенні умов для самовизначення та самореалізації особистості стосовно навчально-пізнавальної сфери знань. При визначенні завершальної структури та змісту навчальної програми враховуються вікові особливості учнів, необхідність цілісного світосприйняття учнями, можливість самореалізації особистості впродовж усього процесу навчання; співвідношення та взаємозв'язок фізичного та природного навчального матеріалу. Відповідно до цього важливою складовою навчального процесу стають особистісно орієнтовані навчальні технології, які враховують вікові та індивідуально-психологічні особливості школярів.

Організаційні форми і методи навчання особистісно орієнтованого навчання впливають на навчальний матеріал, можуть видозмінювати і трансформувати його. Такий підхід підсилює особистісну скерованість навчання, оскільки переносить акцент з питання “чого навчати” на питання “як вчити”: в центрі уваги педагога опинився не навчальний матеріал, а учень, його

навчальна діяльність. Своєрідним є підхід до розробки змісту навчання. До всіх питань, зазначених у загальній навчальній програмі, учні можуть вносити свій індивідуальний зміст. Їм пропонують визначити індивідуальний зміст занять з предмета, поставити цілі, обрати теми, спланувати, проконтролювати й оцінити власну роботу. Однак вчителю потрібно організувати для цього відповідну діяльність, впровадити спеціальну методику, відвести для цього зазначений час. Дана робота має вагомe значення для навчання школярів – чим більше учнів залучено до конструювання власного навчання, тим повнішою буде їхня індивідуальна самореалізація та навчальна продуктивність [10, с. 85].

Навчальні предмети в Йена-плані школі поділяються на обов'язкові та елективні. Перші чотири роки навчання в школі мають комплексний характер, після чого учням пропонують різні елективні курси, метою яких є задоволення індивідуальних потреб, оптимальний розвиток сил, задатків, інтересів учнів, ширше виявлення їхньої самостійної діяльності, свобода вибору праці і, найголовніше, індивідуальний темп навчання, який залежить тільки від них. Навчання здійснюється на основі вивчення семи “сфер пізнання”, у яких проходить процес орієнтування дітей у світі: вироблення та споживання (праця, використання та споживання товарів, стабільність); техніка (конструкції, машини та прилади, великі системи, матеріали та енергія, уміння користуватися технікою); комунікація (з людьми, з природою); навколишнє оточення та ландшафт (перебування людей, перебування рослин і тварин, земля як життєвий простір, планування у просторі); спільне життя (життя в маленькому крузі, можливості співжиття, спільний світ); річний круг (пори року, свята та святкування, навчальний рік); власне життя (я, бути людиною, “великі” люди) [11, с. 154–157].

У педагогіці П. Петерсена не передбачене використання оцінок і табелів. Учителі намагаються зрозуміти, з якого моменту і якою мірою учню потрібні відгуки інших щодо його роботи та поведінки в групі. З третього року навчання складаються об'єктивний та суб'єктивний звіти, мета яких полягає в подачі інформації учням та їхнім батькам стосовно рівня успішності дітей. В

об'єктивний звіт чи об'єктивну характеристику внесені спостереження та висновки вчителів, котрі впродовж останнього навчального року займалися з дитиною. Згодом даний звіт подається батькам для перегляду та критичного аналізу. На основі даного звіту лідер групи складає інший звіт, так звану суб'єктивну характеристику, яка, перш за все, призначена для дитини. У даний звіт подається лише та інформація, яка, на думку вчителя, є для дитини найкращою та має найбільший виховний вплив.

Особисті записи педагогів про стан успішності дитини у соціальній сфері та у навчанні допомагають при відгуках. Вони ведуться у формі ключових слів упродовж усього навчального року. Поряд із таким “щоденником” добре виправданим є ведення зошита “вчителя-учня”, який повністю служить для особистого письмового діалогу між вчителем і дитиною. У принципі як учень, так і вчитель може записати власні побажання, потреби, проблеми та повідомити письмово про них іншому. Зошит залишається власністю дитини, батьки можуть у нього лише заглянути [12, с. 36].

Таким чином, функціонування сучасної школи на науково обґрунтованих ідеях шкіл Йена-плану, які спрямовані на гуманізацію педагогічного процесу, дозволить забезпечити ефективність навчально-виховного процесу: розвиток школярів (підвищення якості знань учнів, формування їхніх пізнавальних інтересів, позитивних якостей особистості тощо); встановлення педагогічно доцільних взаємин учнів один з одним, учнів із учителем та батьками; формування доброзичливого клімату в групі, школі тощо. Однак розробка змісту, відбір форм і методів здійснення педагогічного процесу на гуманістичних ідеях зарубіжжя повинні житись і зростати на національному ґрунті, щоб у навчальному процесі всебічно відображались культурно-історичні традиції, національний побут, ремесла, фольклор тощо. Тому реалізація різних підходів у практиці сучасної школи передбачає також використання вітчизняного педагогічного досвіду гуманістичних орієнтацій, що не дозволяє при використанні ідей будь-якої системи виховання та навчання втрачати свою національно-духовну ідентичність, сприяє органічному входженню зарубіжних ідей у сучасну школу і духовний

простір національної культури, забезпечує педагогічно доцільне використання кращих досягнень вітчизняної та світової педагогіки, плідне інтегрування національних і світових гуманістичних педагогічних традицій. Через призму ретроспективного аналізу зарубіжного досвіду минулого, зіставлення його прогресивних ідей із вимогами сьогодення можна вийти на ефективний шлях конструювання шкільної освіти ХХІ століття.

Список використаної літератури

1. Дичківська, І. М. Йена-план-школа Петера Петерсена. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
2. Мартинович, О. Проектний метод навчання у школах Єнсського плану / О. Мартинович // Вісник Прикарпатського національного університету. – Серія : Педагогіка. – 2009. – Випуск XXVIII–XXIX. – С. 169.
3. Kluge, Barbara. Biografisches zu Peter Petersen. Peter Petersen und die Reformpädagogik / Barbara Kluge, Klaus Hofmann (Hg.). – Vierte Kurseinheit der Fernuniversität Hagen, 1994. – 247 S.
4. Petersen, Peter. Der Jenaplan einer freien allgemeinen Volksschule / Peter Petersen. – Langensalza : Beltz, 1927. – 41 S.
5. Petersen, Peter. Der kleine Jenaplan / Peter Petersen. – Weinheim und Basel : Beltz Verlag, 2001. – 137 S.
6. Petersen, Peter. Führungslehre des Unterrichts / Peter Petersen. – 7. Aufl. Braunschweig : Westermann, 1963. – 243 S.
7. Petersen, Peter. Der Kameradschaftsunterricht und das gruppenunterrichtliche Verfahren nach dem Jenaplan / Peter Petersen // Pädagogik. – 1947. – H. 2. – S. 12–19.
8. Sandfuchs, Uwe. Kleine Grundschule und jahrgangsübergreifendes Lernen : Schülerrückgang als pädagogische Herausforderung / Uwe Sandfuchs. – Bad Heilbrunn/Obb. : Klinkhardt, 1997. – 191 S.
9. Dietrich, Theo. Die Pädagogik Peter Petersens: der Jena-Plan: Beispiel einer humanen Schule / Theo Dietrich. – [6. verb. u. erw. Aufl.]. Bad Heilbrunn : Klinkhardt, 1995. – 214 S.

10. Petersen, Peter. Pädagogik der Gegenwart : ein Handbuch der neuen Erziehungswissenschaft und Pädagogik / Peter Petersen. – [2 Aufl.] Berlin : Mittler, 1937. – 194 S.
11. Klein-Landeck, Michael. Freie Arbeit bei Maria Montessori und Peter Petersen / Michael Klein-Landeck // – [3. Aufl.] Münster : Universitätsverlag, 2001. – 268 S.
12. Gesamtkollegium der Jenaplanschule Bellersheim-Obbornhofen : die Praxis der Schülerbewertung an unserer Jenaplanschule / [Maria Kaufmann] // Kinderleben. Zeitschrift für Jenaplan-Pädagogik. – 1996. – Heft 5. – S. 34–37.